

Паміж Барадзіном і Бярэзінай

У гісторыі Айчыннай вайны 1812 года так званыя беларускія падзеі займаюць далёка не апошнія месца. Больш таго, некаторыя з іх, як, скажам, бітва адступаючых французскіх войскаў з расійскай арміяй, што адбылася роўна 200 гадоў таму на рацэ Бярэзіне каля Барысава, садзейнічалі поўнаму разгрому арміі Напалеона. Разам з тым наш гістарычны летапіс захоўвае нямала і не такіх гучных перамог над французамі, але асобныя з іх па сваёй важнасці і значнасці не саступаюць эпохальным баталіям.

Прынамсі, куды менш паспяховымі для рускага войска маглі быць вынікі бітвы на той жа Бярэзіне, калі б за два тыдні да гэтага каля вёскі Новы Свержань, што на сучаснай Стаўбцоўшчыне, пацярпеў паражэнне перадавы расійскі батальён на чале з генералам Карлам Ламбертам.

СТРАТЭГІЧНА ВЫГАДНАЕ ПАСЕЛІШЧА

Нягледзячы на сваю назву, вёска Новы Свержань лічыцца адным з самых старадаўніх населеных пунктаў Стаўбцоўшчыны. На падставе вядомых на сённяшні дзень архіўных крыніц першая гістарычная згадка пра яе адносіцца да 1428 года. Акурат тады вялікі князь Вітаўт падпісаў завяшчальную грамату сваёй «наймільейшай сужонцы» Юльяне на валоданне ёю пасля ягонаў смерці разам з многімі іншымі паселішчамі Наваградскага павета і дваром Свержна [1, с. 84]. Новы статус, набыты згодна з княжацкай воляй усяго праз два гады пасля падпісання згаданага дакумента, паспрыяў імкліваму развіццю размешчанага на берэзе ракі Нёман паселішча. На думку вядомага археолага Валерыя Шаблюка, прыкладна ў першай трэці XV стагоддзя побач з велікакняжацкім дваром, на цяжкадаступным востраве паміж Нёманам і прылеглым балотам, быў пабудаваны замак, які ахоўваў пераправу цераз раку [2, с. 27]. Пасля смерці Вітаўтавай жонкі, зноў жа згодна са складзеным князем завяшчаннем, усе «пералічаныя маёнткі і дзедзіцтвы» перайшлі Польскай Кароне, і ўжо 20 жніўня

1482 года, перадаючы Свержань чарговым уладальніку, кароль Казімір Ягелончык падпісаў прывілей, у якім гэтае паселішча было пазначана як сяло і цэнтр павета: «Даю гэтым Ёсіпу Дзмітраву на сяло, што трымаў нябожчык пан Герман, гараднічы Віленскі ў Свержанскім павеце на Жацераве (рака Жацераўка. – *Аўт.*) з усім, што здаўна да таго сяла служыць» [3, с. 387–388].

Пасля гэтага ў Свержаня яшчэ некалькі разоў мяняліся гаспадары – імі былі Храптовічы, Ужалеўскія, Осцікі, Валовічы, Служкі. Але ў другой палове XVI стагоддзя на яго паклаў вока нясвіжскі ардынат Мікалай Радзівіл Сіротка, які і скупіў на той час падзеленыя паміж спадчыннікамі ранейшых уладальнікаў свержанскія надзелы.

А праявіў такі клопат прадпрымальны князь нездарма. Ён вельмі добра ацаніў стратэгічнае размяшчэнне паселішча – на перасячэнні бойкіх дарог, што вялі з Міра і Нясвіжа ў Мінск, і на берэзе Нёмана, цераз які быў наведзены адзіны ў бліжэйшым наваколлі мост. Да таго ж, Свержань размяшчаўся літаральна пад бокам у Нясвіжа – іх раздзяляе крыху больш за два дзясяткі кіламетраў.

Усе гэтыя стратэгічныя з яго пункту гледжання выгоды Сіротка здолеў скіраваць на сваю карысць. Ён узводзіць у Свержані прыстань і засноўвае верф, на якой пачынае будаваць пласкадонныя рачныя караблі – віціны і стругі. Адначасова, па загаду князя, перайначваецца і вонкавае аблічча паселішча, якое на той час ужо мела статус мястэчка [4]. У 1588 годзе тут паўстаў Петрапаўлаўскі касцёл, а праз два гады літаральна праз дарогу ад яго была закладзена і царква Успення Багародзіцы, шырока вядома пазней сваім чудатворным абразом Маці Божай Свержанскай. Таксама даволі хутка ў мястэчку зашумелі ажно тры млыны, а на нёманскім берэзе з'явілася каля двух дзясяткаў складоў, прызначаных для назапашвання і захоўвання ў чаканні загрузкі на віціны і стругі тавару.

АЙЧЫННАЯ ВАЙНА 1812
~200 гадоў~

Паступова ажыццёўленья Сіроткам пераўтварэнні станоўча адбіліся на эканамічным стане Новага Свержаня. Асабліва спрыяў гэтаму рачны гандаль: літаральна ад першага крыгаходу і на працягу ўсяго лета ад мясцовай прыстані па Нёмане выпраўляліся ў балтыйскі Каралявец (цяперашні Калінінград) грузанья збожжам, ільном, пянькой і іншай сельгаспрадукцыяй віціны і струці. Пэўная частка іх вярталася ўвосень з разнастайным прамысловым рыштункам. Дзякуючы гэтаму, Свержань на працягу XVII – першай паловы XIX стагоддзя з’яўляўся буйным гандлёвым цэнтрам спачатку Рэчы Паспалітай, а затым і заходняй часткі Расійскай імперыі. А пасля таго як у 1742 годзе нясвіжскі князь Міхал Казімір Радзівіл Рыбанька пабудаваў тут фаянсавую мануфактуру, назва наднёманскага мястэчка трывала замацавалася і ў лексіконе прадстаўнікоў арыстакратычных колаў Еўропы. Прыкладна ў тыя ж часы Свержань канчаткова падзяліўся на Новы і Стары. Новым Свержанем сталі называць бойкае гандлёвае мястэчка, а Старым Свержанем – непадалёк ад яго вёску, цяперашні аграгарадок і цэнтр аднаго з буйнейшых на Міншчыне сельгаспадарчых прадпрыемстваў ААТ «Агранёманскі».

На жаль, далейшае развіццё вытворча-эканамічных адносін і ўкараненне прагрэсіўных тэхналогій не пайшло на карысць Новаму Свержаню. Пасля таго як у 1871 годзе побач праклалі Маскоўска-Брэсцкую чыгунку і перавагу ў размяшчэнні станцыі аддалі не яму, а суседнім Стоўбцам, мястэчка паступова стала страчваць сваё гандлёвае значэнне, пакрысе пачала згасаць і яго суднаходная слава. Аднак, аддаўшы пальму першынства Стоўбцам, Новы Свежань усё ж змог захаваць сваю пэўную адметнасць. У пачатку XX стагоддзя тут будуюцца лесапільны завод з паравым млыном, і паселішча зноў набывае ў наваколлі пэўную вагу – на гэты раз у галіне дрэваапрацоўкі. Дарэчы, гэтая вытворчасць даволі трывала прапісалася ў Новым Свержані. Больш таго, яна запатрабавана па сённяшні дзень – прадукцыя рэспубліканскага вытворчага ўнітарнага прадпрыемства «Навасвержанскі лесазавод» добра знаная на будоўлях як нашай краіны, так і за яе межамі.

Аднак Новы Свержань не заўсёды развіваўся па стваральнай спіралі. У яго гісторыі

ёсць нямала і трагічных старонак. І перш за ўсё яны звязаны з ваенным ліхалеццем – размешчанае на бойкім гасцінцы і побач з пераправай цераз Нёман мястэчка практычна пад час кожнай варожай навалы зазнавала істотныя страты. Яно было спалена казакамі запарожскага гетмана Івана Залатарэнкі ў час руска-польскай вайны 1654–1667 гадоў, а ў Паўночную вайну з агнём і мячом прайшліся па ім шведы. Падзеі Першай сусветнай вайны таксама не абышлі Новы Свержань, у якім размяшчаліся перад адпраўкай на фронт у раён Баранавічаў рэзервовыя войскі рускай арміі. Пазначана

Святаўспенская царква – сведка большасці гістарычных падзей у Новым Свержані

назва мястэчка і ў гісторыі польска-савецкай вайны 1920 года, а таксама вызваленчага паходу Чырвонай арміі ў Заходнюю Беларусь у верасні 1939 года. Асабліва жудаснай для навасвержанцаў была Вялікая Айчынная вайна – у вёсцы фашысты размясцілі яўрэйскае гета, насельнікаў якога затым масава знішчылі на мясцовых могілках і ў лесе за Стоўбцамі.

Значную стратэгічную ролю выпала адыграць Новаму Свержаню і ў ходзе разгортвання баявых дзеянняў у час Айчыннай вайны 1812 года. Назва гэтага мястэчка неаднойчы пазначалася ў ваенных даясеннях расійскаму імператару Аляксандру I і галоўнакамандуючаму французскай «Вялікай арміяй» Напалеону Банапарту. Сюды адсылалі з важнымі загадамі сваіх даручэнцаў легендарныя рускія палкаводцы М. Барклай-дэ-Толі і М. Кутузаў. Нарэшце, паўторымся, без Новага Свержаня цалкам іншымі маглі быць вынікі некаторых бітваў, якія насілі лёсавызначальны характар

требует поднятия землю и окопки из двух сторон канаваю, чтобы в дождливое время была сухой...» [6, с. 263–264].

Аднак падрабязнай дарожнай справаздачай Я. Фёрстэра камандуючы 2-й Заходняй арміяй змог скарыстацца толькі часткова. Як толькі П. Баграціёну стала вядома пра наступленне французскага войска, ён рэальна ацаніў сілы і прыняў адзіна правільнае на той час рашэнне – адступіць і тым самым захаваць сваю армію, не дапусціць яе акружэння і, як вынік, ліквідацыі значна большымі сіламі праціўніка. Прытрымліваючыся распрацаванай у Санкт-Пецярбургу яшчэ да пачатку ваенных дзеянняў дактрыны, ён паставіў задачу адысці з Ваўкавыска, дзе размяшчалася галоўная кватэра 2-й Заходняй арміі, у раён Мінска, каб пасля злучыцца з 1-й Заходняй арміяй, якая адступала з раёна Вільні, на чале з ваенным міністрам і будучым галоўнакамандуючым М. Барклаем-дэ-Толі. І адзін з асноўных варыянтаў адступлення прагназаваўся ім якраз праз Новы Свержань.

Але здзейсніць задуманае П. Баграціёну перашкодзіла ўмяшанне ў яго дзеянні цара Аляксандра I. На другі дзень адступлення, 18 (па новым стылі – 30) чэрвеня 1812 года, у Зэльве палкаводцу быў уручаны царскі рэскрыпт, які прадпісваў змяніць напрамак руху 2-й Заходняй арміі і накіроўвацца не ў Мінск, а ў раён Вілейкі, папярэдне наладзіўшы пераправу цераз Нёман. Гэты загад моцна блытаў планы П. Баграціёна, але не падпарадкавацца волі цара ён не мог і, навеўшы масты каля вёскі Мікалаева сучаснага Іўеўскага раёна, стаў перапраўляцца на правы бок Нёмана.

Тым часам на шляху далейшага адступлення 2-й Заходняй арміі склалася трывожная абстаноўка. Не здолеўшы разграміць М. Барклая-дэ-Толі каля Вільні, Напалеон вырашыў расквітацца з П. Баграціёнам і скіраваў у яго бок свае авангарды на чале з маршалам Л. Даву. Аднак першым на іх натыкнуўся каля Вялікіх Салечнікаў (сучасны літоўскі горад Шальнічынкай. – *Аўт.*) ар'ергард 4-га пяхотнага корпуса 1-й Заходняй арміі, якім камандаваў генерал-маёр

Генерал ад інфантэрыі, у пачатку Айчыннай вайны 1812 года камандуючы 2-й Заходняй арміяй Пётр Баграціён

Генерал-лейтэнант Іван Дорахаў

І. Дорахаў. Даўшы адпор ворагу, дорахаўцы ў рэшце рэшт вымушаны былі адступіць на паўднёвы ўсход і неўзабаве апынуліся каля

Валожына. Пра іх імклівае адступленне тут жа стала вядома П. Баграціёну. І практычна адначасова яму паступіла паведамленне ад генерала ад кавалерыі М. Платава, які са сваім казачым атрадам адступаў з-пад Гродна і ўступіў у бой з праціўнікам у раёне цяперашняй валожынскай вёскі Вішнева. Да таго ж палкаводцу разведка данясла і пра з'яўленне французаў на чале з Жэромам Банапартам у Слоніме, а гэта пагражала 2-й Заходняй арміі яшчэ ўдарам і з тылу.

Рэальна ацаніўшы сітуацыю і прааналізаваўшы расклад сіл, П. Баграціён прыйшоў да высновы, «что даже если бы 2-й Западной армии удалось опрокинуть войска Даву и прорваться на соединение с 1-й Западной армией, она потеряла бы много людей, лишилась бы всех обозов с военным имуществом и оказалась бы настолько ослабленной, что после соединения не принесла бы сколько-нибудь существенной пользы общему делу. В случае же неудачи прорыва она оказалась бы в гибельном положении, так как на путях отступления ее находились войска правого крыла наполеоновской армии. Все эти обстоятельства заставили Багратиона отказаться от предначертанного Александром I направления движения 2-й Западной армии» [7]. І толькі пасля вялікі палкаводзец аддаў загад спыніць пераправу цераз Нёман, вярнуў атрады, якія паспелі ўжо перабазіравацца на супрацьлеглы нёманскі бераг, і адступальным маршам накіраваўся раней ім жа намечаным маршрутам у бок Новага Свержана. Неўзабаве следам за ім выправіўся і атрад М. Платава. А генерал-маёру І. Дорахаву паступіў загад ад П. Баграціёна прабівацца з Валожына на Новы Свержань праз Налібоцкую пушчу.

Пасля змены напрамку руху 2-й Заходняй арміяй план французаў па яе акружэнні і ліквідацыі ў ваколіцах Мікалаева і Валожына праваліўся. Аднак Напалеон не захацеў адмаўляцца ад сваёй задумы і, імкнучыся адрэзаць П. Баграціёну шлях да адступлен-

ня, накіраваў войскі Л. Даву на Мінск, а брату Жэрому загадаў праследаваць рускіх у іх маршы па нёманскім левабярэжжы.

Расійскаму палкаводцу ўдалося разгадаць і гэты напалеонаўскі план. І ён зноў прымае адзіна правільнае на той момант рашэнне: адмовіцца ад паходу на Мінск, павярнуць з Новага Свержана на Нясвіж і адтуль скіравацца ў бок Бабруйска.

Але як толькі 25 чэрвеня (7 ліпеня) П. Баграціён размясціў сваю галоўную кватэру ў Новым Свержані, да яго «опяты прыбыл царскі флігель-ад'ютант Бенкендорф з приказаннем о неабходнасці, чтобы 2-я Западная армия обязательно двигалась на Минск. Баграциону ставилась та самая задача, осуществить которую он пытался в начале войны, но которая была отменена директивой царя, полученной в Зельве. Но если тогда, в начале войны, когда противник находился еще в Вильно, осуществление этой задачи было возможно, то теперь, когда к Минску уже подходила группа войск Даву, а с тыла наступала группа Жерома Бонапарта, выполнение этой задачи было невозможно. Более того, в случае попытки ее выполнения 2-я Западная армия могла очутиться в гибельном для себя положении. Глубоко сознавая всю ответственность за судьбу вверенной ему армии, Баграцион не мог выполнить приказание царя и решил осуществлять намеченный план. Он послал Александру письмо, в котором извещал, что 2-я Западная армия уже переменила направление своего движения, намереваясь совершить марш через Несвиж и Слуцк к Бобруйску» [7].

У той жа дзень позна ўвечары ў Новым Свержані з'явіўся і атрад Дорахава, які здзейсніў імклівы марш пад носам у французай. Дарэчы, пазней гэты ўдалы вайсковы пераход неаднаразова аналізаваўся ваеннымі стратэгамі і як узор стойкасці духу і салдацкай вынослівасці ўвайшоў у падручнікі па вайскавай тактыцы. «Авангард 4-го корпуса, бывший под началом Дорохова... встречая на всех путях, ведущих к 1-й армии, огромные силы противника, принужден был искать соединения с Баграционом и с этой целью направился на Ольшаны – Вишнев – Воложин – Камень к

Новому Сверженю, где, наконец, 25-го июня и соединился со 2-ю армией. Этот форсированный переход (за 9 дней более 200 верст), сделанный среди неприятельских войск, по дурным дорогам, был весьма тягостен. Некоторые из солдат и даже из офицеров несли по 3–4 ружья, взятых от усталых. Верховых лошадей отдавали изнемогавшим. От невыносимого изнурения у людей выступал под мышками пот, смешанный с кровью... Несмотря на это и несколько стычек с неприятелем, Дорохов потерял всего 60 человек», – гаварылася ў адным з такіх падручнікаў [8, с. 106].

Назаўтра, 26 чэрвеня (8 ліпеня), войска П. Баграціёна пакінула Новы Свержань, каб затым, пасля двухдзённага адпачынку ў Нясвіжы, выправіцца ў не менш цяжкі і складаны марш на злучэнне з 1-й Заходняй арміяй, якое адбылося крыху менш як праз месяц, 22 ліпеня (3 жніўня), у Смаленску. І толькі пасля гэтага задума Напалеона, разлічаная на знішчэнне расійскай арміі, пацярпела канчатковы крах.

Генерал-ад'ютант
Карл Ламберт

МАЛАНКІ НА СВІТАННІ

У той час як войскі на чале з П. Баграціёнам і М. Барклаем-дэ-Толі шукалі шляхі для свайго збліжэння, яшчэ адна расійская армія – 3-я Заходняя – пад камандаваннем спачатку генерала ад кавалерыі А. Тармасава, а затым адмірала П. Чычагава на працягу жніўня – кастрычніка 1812 года з пераменным поспехам вяла баі з французамі на Вальні і паўднёвым захадзе сучаснай Беларусі. З пачаткам жа адступлення напалеонаўскай войскаў ад Масквы перад ёй была пастаўлена больш канкрэтная задача – не даць французам заняць Мінск, дзе размяшчалася шмат складоў з правізіяй і кормам для коней.

Атрымаўшы гэты загад, П. Чычагаў неадкладна распачаў яго выкананне. У канцы кастрычніка 3-я Заходняя армія з баямі дасягнула Пружанаў і Слоніма, адкуль з мэтай перакрыцця шляху адступлення французай скіравала ў бок Мінска. Пра з'яўленне рускіх салдат у сваім тыле стала вядома непрыяцелю, і прызначаны французамі мінскі губернатар М. Бранікоўскі аддаў загад 5-тысячнаму батальёну на чале з польскім генералам

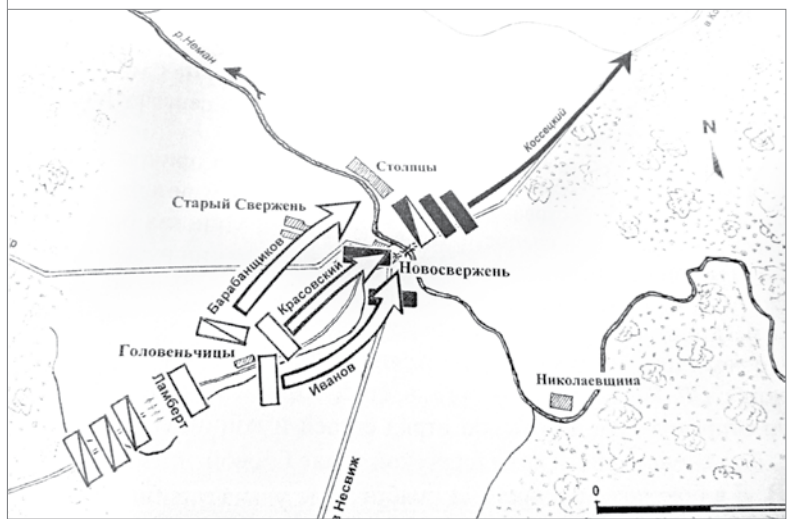
Ф. Касецкім выступіць да Нясвіжа. Зрабіўшы там засаду, выпраўленыя з Мінска салдаты павінны былі разбіць, паводле атрыманых звестак, усяго толькі невялікі атрад партызан, які нібыта кіраваўся ў радзівілаўскі горад са Слоніма.

Пра намеры непрыяцеля таксама загадзя даведаўся П. Чычагаў і выставіў супраць батальёна Ф. Касецкага свой перадавы батальён пад камандаваннем генерала К. Ламберта, якому была пастаўлена задача адцягнуць ворага ад Нясвіжа і Новага Свержана і захапіць масты цераз Нёман. У батальён Ф. Касецкага ўваходзілі падраздзяленні асобнай брыгады, створанай Напалеонам для абароны Мінскага дэпартаменту, – 7-га вітэнбергскага палка, двух батальёнаў 46-га і 93-га лінейных палкоў, а таксама атрадаў, сфарміраваных акупацыйнымі ўладамі з ліку на скорую руку абучанага вайскавай справе мясцовага насельніцтва.

31 кастрычніка (12 лістапада) К. Ламберт выступіў у напрамку нясвіжскай рэзідэнцыі князёў Радзівілаў, якія, дарэчы, у Айчыннай вайне 1812 года былі на баку Напалеона. Аднак, дайшоўшы да Сноў, ён атрымаў паведамленне, што салдаты непрыяцеля пакінулі горад і адступілі да Новага Свержана. Пасля гэтага, накіраваўшы частку сваіх падраздзяленняў у Нясвіж, з астатнім войскам – 10, 14, 38-м егерскімі, Татарскім уланскім, Жытомірскім драгунскім, Казачым палкамі і 12-й конна-артылерыйскай ротай – генерал Ламберт рушыў у бок наднёманскага мястэчка. Дасягнуў ён тамтэйшых ваколіц ужо прыцемкам.

Назаўтра незадоўга да світання К. Ламберт, каб перакрыць непрыяцельскім атрадам дарогу на Нясвіж, накіраваў крыху правей ад Новага Свержана 10-ы егерскі полк. Астатнім падраздзяленням быў аддадзены загад атакаваць непрыяцеля з фронту. Выстраіўшыся дзвюма калонамі, рускія імгненным ударам дасягнулі перадавых пазіцый польскага батальёна, разграмілі яго і ўварваліся ў мястэчка. Заспеты знянацку праціўнік змог зрабіць усяго толькі па аднаму залпу з наяўных у яго гармат. Завязаўся рукапашны бой, у якім урэшце перамогу атрымалі расійскія салдаты, а значна парадзелы батальён Ф. Касецкага пераправіўся па мосце цераз Нёман і вымушаны быў адступіць.

Больш падрабязныя звесткі пра бой у Новым Свержані можна пачэрпнуць і з апісання, зробленага літаральна па гарахчых слядах расійскім гісторыкам А. Міхайлоўскім–Данілеўскім: «Войска Косецкаго состояли из полков, сформированных в Литве, и из маршевых французских батальонов... Граф Ламберт послал кавалерийский отряд к Несвижу по столбовой дороге, а с остальной конницей и егерскими полками, 10-м и 14-м, пошел проселками на Новосвержень, желая нечаянным нападением захватить этот город, где был сам Косецкий, и отрезать отступление неприятелю, занимавшему Не-

Карта-схема Нава-свержанскага бою, складзеная У. Лякіным, аўтарам кнігі «Ратные поля Беларуси» (Мазыр, 2012 год)

свиж. За 2 часа до рассвета 1-го ноября пришел он к Новосвержену и послал 10-й егерский полк, Иванова, обойти город, а 14-й, Красовского, прямо в Новосвержень. Без выстрелов, штыками атаковал Красовский стоявших у заставы неприятелей, на плечах их ворвался в улицы, с ними вместе достиг до площади, где наскоро выстроились два батальона, успевшие только выпалить залпом один раз; опрокинутые холодным оружием, они разбежались. Пленный начальник их сказал, что он не был бы побежден, если бы вместо залпа велел стрелять плутонами. Ему отвечали, что в таком случае выстрелил бы только один плутоног, а другой не успел бы приложиться, потому что русские штыки были слишком близки.

Пока обезоруживали и ловили разбежавшихся по городу неприятелей, 10-й егерский полк отрезал на Несвижской дороге один польский батальон, бросился на

его спереди, а кавалерия обскакала его сзади; батальон разбили наголову... Также по занятии Свержена послан был казачий полк в Столбцы. Донцы переплыли через Неман и забрали всех поляков, бывших в Столбцах. В продолжение дня взято в плен графом Ламбертом до 800 человек, в том числе 13 офицеров... К вечеру граф Ламберт получил донесение от посланного им в Несвиж отряда, что неприятель не выждал атаки и очистил город, в котором найдено более нежели на миллион драгоценностей, бриллиантов и жемчуга, награбленных в Москве, и для сохранения присланных в Несвиж» (курсіў мой. Ці не ідзе тут размова пра легендарны скарб Напалеона, пра які столькі гаворана-перагаворана, але адшукаць яго пакуль так ніхто і не змог? Зрэшты, гэта ўжо тэма іншага наследавання. – *Аўт.*) [9, с. 113–114].

Адметнымі падаюцца нам і ўспаміны непасрэднага ўдзельніка Навасвержанскага бою маёра, а на час напісання ўспамінаў ужо генерала Я. Атрошчанкі. Ён, у прыватнасці, згадваў: «Мне предоставлена была честь идти вперед с батальоном, имея только двенадцать заряженных ружей, для того чтобы пришедши в местечко не заниматься перестрелкой, а решительно ударить в штыки и тотчас захватить за местечком мост. Я пошел вперед тихо, но по замерзшей земле далеко отдавался гул. Прочие войска шли издали за мной вслед.

Не доходя местечка, колонна была встречена оружейным выстрелом. Пуля просвистала мимо; подходя к заставе, еще три пули пронеслись, но когда взошел между строениями, то последовал залп из пикета, причем убит был моего батальона взводный командир... Приближаясь к центру местечка, я увидел через забор костельной ограды неприятельский фронт на площади, перед ним были разложены огни, люди держали ружья наизготове.

Желая выманить у них первый выстрел, приказал бить скорый марш, но выстрела не последовало ни одного; пришедши же к выходу на площадь, я соскочил с лошади, закричал: «Вперед, ура!» Неприятель сделал залп и его пули впились в дома. Егеря бросились со штыками к фронту, который тотчас разбежался искать спасения между строениями; несколько кирасиров шныряли по улицам и попадали на штыки. Я пере-

бежал через местечко и стал с несколькими взводами на мосту. Все, что туда бежало, встречало смерть.

Подоспевшие колонны довершили начатое мной... С рассветом мы уже имели 700 человек пленными нижних чинов, более 10 офицеров и одного полковника, а с нашей стороны потеря состояла из одного офицера, убитого в моем батальоне. Польские офицеры, взятые в плен, спрашивали, где наши войска, которые их атаквали. Мы им сказали: вы их видите всех здесь. И они проклинали своего начальника, не умевшего распорядиться сопротивлением. Жиды обра-

Макет помніка героям Айчыннай вайны 1812 года, зроблены краязнаўцам Г. Пяткевічам

дованы были прибытием русских войск, выносили солдатам вино и пиво, говоря: пейте на здоровье, берите что хотите, мы не будем бедны под русским правлением» [10, с. 62].

Поўную ж справаздачу пра бой каля Новага Свержана можна атрымаць са спецыяльнай ведамасці, складзенай па загаду графа К. Ламберта і ім жа падпісанай. У ёй прыводзяцца статыстычныя даныя пра падзеі таго халоднага лістападаўскага ранку 1812 года. Яны зроблены асобна па кожным задзейнічаным у згаданым баі вайсковым падраздзяленні. Мы ж працягуем толькі выніковую іх частку: «убито: людей – 7, лошадей – 29; ранено тяжело: обер-офицеров – 1 (паручнік 14-га егерскага палка Несцераў. – *Аўт.*), низших чинов – 11, лошадей – 20; ранено легко: обер-офицеров – 1, низших чинов – 22, лошадей – 14; выстрелено: зарядовых гранат – 8, ядер – 4, картечей – 17, патронов – 1700» [11, арк. 14].

Стратэгічным жа поспехам Навасвержанскага бою для рускіх салдат было тое, што яны змаглі авалодаць мастамі цераз Нёман. А гэта акалічнасць пасля паспрыяла больш імкліваму руху астатніх падраздзяленняў спачатку да Койданава (цяперашні Дзяржынск), каля якога батальён Ф. Касецкага быў акружаны і практычна поўнасю палонены, а затым на Мінск і да Бярэзіны, дзе, нагадаем, французам быў нанесены знішчальны ўдар, які прымусіў іх імкліва пакідаць беларускую зямлю.

А вось як ахарактарызаваў вынікі Навасвержанскага бою А. Міхайлоўскі-Данілеўскі: «**Самым важным следствием** (тут і далей выдзелена мной. – *Аўт.*) успехов графа Ламберта было открытие пути в Минск, куда Наполеон намеривался отступить, и о занятии которого князь Кутузов не переставал писать Чичагову. 4-го ноября... граф Ламберт вступил в Минск так быстро, что предупредил там Домбровского, за несколько дней перед тем получившего от Наполеона повеление оставить наблюдение за Бобруйском и спешить для прикрытия Минска, куда шел он форсированно, известясь от Брониковского об опасности сего города. Желая осведомиться о положении дел, Домбровский опередил свою дивизию и приехал в Минск, где застал все в величайшем смятении, потому что разезды графа Ламберта были в виду города, куда по одиночке и без оружия прибегали солдаты рассеянного отряда Косецкого. Домбровский поскакал назад, воротил дивизию с Минской дороги и повел ее к местечку Березино, в намерении идти оттуда в Борисов. **Другая великая выгода**, произошедшая от быстроты действий графа Ламберта, состояла в том, что не успели истребить хлеба, комиссариатских вещей, пороха и свинца, свезенных ими в течении 3-х месяцев в Минск, назначенный Напо-

леоном главным складочным местом для армии. В магазинах нашлось столько хлеба, между прочим, привезенного из Триеста сарачинского пшена (рысу. – *Аўт.*), что его достаточно было для Дунайской армии на целый месяц. Наших пленных освобождено

в Минске 110 человек. В лазаретах найдено 2224 неприятеля. Французское и польское начальство поступали с больными самым бесчеловечным образом, не только оставляя их без призрения, но даже по 10-ть дней не вывозя из госпиталей мертвых трупов, лежавших в одних палатах с больными» [9, с. 115–116].

НЕ ТОЛЬКИ У ХРАМЕ ХРЫСТА ЗБАВІЦЕЛЯ

Для мясцовых жыхароў вынік Навасвержанскага бою быў, скажам шчыра, маласуцяшальны – і само мястэчка, і суседнія з ім вёскі, і нават размешчаныя на другім беразе Нёмана Стоўбцы моцна пацярпелі падчас бітвы. Іх насельнікам, якія напярэдадні зімы засталіся без прадуктовых запасаў і хатняй маёмасці, давялося брацца за адбудову сваіх паселішчаў.

Аднак, нягледзячы на тэя нягоды, з нагоды 100-гадовага юбілею Айчыннай вайны 1812 года на гандлёвай плошчы Новага Свержання, там, дзе і сёння стаяць адзіныя сведкі апісаных намі падзей – Святаўспенская царква і Петрапаўлаўскі касцёл, на сабраныя тамтэйшымі жыхарамі 2 тыс. рублёў быў устаноўлены помнік рускім салдатам. Выкананы ён быў з чырвонага граніту ў выглядзе чатырохграннай 8-мятровай калоны-абеліска, шпіль якой вянчаў бронзавы двухгаловы арол. На баках п'едэстала гэтага помніка былі высечаны назвы расійскіх вайсковых фарміраванняў, што вызначыліся ў Навасвержанскім баі, а на самой калоне яшчэ і надпіс «Воинам победителям в Отечественной войне 1812 года» [12, с. 90]. Паводле нека-

Частка памятнай пліты ў гонар Навасвержанскага бою, устаноўленай на 23-й сцяне «Галерэі вайскай славы» маскоўскага Храма Хрыста Збавіцеля

торых звестак, ён быў устаноўлены на брацкай магіле загінуўшых салдат.

Праіснаваў помнік рускай воінскай славе ў Новым Свержані нядоўга. Прычынай яго зруйнавання стаў бронзавы двухгалоўны арол наверху калоны – сімвал расійскай дзяржаўнасці. Недзе каля 1918 года, калі ў наднёманскіх мясцінах усталёўвалася савецкая ўлада, найбольш заўзятая будаўнікі «новага свету», спрабуючы сарваць з помніка выяву царскага герба, відаць, і абвалілі гранітную стэлу. Не выключана, што вандалізм над помнікам магло ўчыніць і польскія салдаты, якія ў 1920-м замянілі ў Новым Свержані бальшавікоў. Менавіта яны не былі зацікаўлены ва ўслаўленні рускіх воінаў, што разбілі тут батальён іх земляка брыгаднага генерала Ф. Касецкага, які падтрымліваў французскага імператара Напалеона Банапарта.

Але як бы там ні было, у паўразбураным стане мемарыял героям Навасвержанскага бою можна было яшчэ пабачыць на пачатку 1950-х гадоў, пакуль мясцовыя раённыя ўлады не задумалі ўстанавіць у Стоўбцах помнік У. Леніну. Дзеся гэтай справы і прыдаліся рэшткі помніка ў Новым Свержані – хтосьці з мясцовых функцыянераў палічыў за лепшае сашліфаваць выбітыя на граніце надпісы, перавезці ў райцэнтр пастамент і ўстанавіць на яго скульптуру правадыра.

Такім воль незайздросным аказаўся лёс мемарыяла, устаноўленага ў Новым Свержані ў гонар загінуўшых тут герояў Айчыннай вайны 1812 года. Цяпер пра яго нагадвае толькі адшліфаваны п'едэстал сучаснага помніка У. Леніну ў Стоўбцах, на якім, дарэчы, калі ўважліва паўглядацца, можна разгледзець абрысы некалькіх лічбаў і некаторых літар старога рускага алфавіта.

І ўсё ж канчаткова памяць пра Навасвержанскі бой не сцёрта – згадка пра яго герояў маецца на 23-й сцяне «Галерэі воінскай славы» адноўленага ў Маскве Храма Хрыста Збавіцеля. Праўда, на ёй прыводзяцца крыху іншыя статыстычныя даныя пра вынік бою, а не тыя, што пазначаны ў спецыяльнай ведамасці, складзенай па загаду графа К. Ламберта: «...ранены 2 офіцера, выбыло из строя низших чинов 42» [13].

Існуе і макет колішняга помніка, які быў зроблены паводле ўспамінаў старажылаў мясцовым краязнаўцам Гена-

дзем Пяткевічам. Яшчэ ў 2009 годзе іншы заўзятый аматар мясцовай даўніны Аляксей Палянскі прапанаваў маладым сталічным архітэктарам-валандэрам стварыць праект добраўпарадкавання гістарычнай плошчы Новага Свержання з устаноўкай на ёй новага помніка ў гонар перамогі рускага войска ў Айчыннай вайне 1812 года. Маладыя людзі адгукнуліся на просьбу ветэрана, але іх задума пакуль не ўвасобілася ў рэальнасць.

Вышэй мы наўмысна спыніліся на некаторых момантах багатай мінуўшчыны Новага Свержання. Тым самым паспрабавалі падкрэсліць, што гэтая наднёманская вёска, дзе сёння пражывае звыш дзвюх тысяч чалавек, не толькі пакінула свой адметны след у агульнай беларускай гісторыі, але і вартая таго, каб пра яе культурную спадчыну ведалі сёння, шанавалі яе і памнажалі ў будучым.

Сяргей ГАЛОЎКА ─

ЛІТАРАТУРА

1. Грамата вялікага князя Вітаўта 1428 г.; пер. з лац. мовы А. Жлуткі // Памяць: гісторыка-дакументальная хроніка Навагрудскага раёна. – Мінск, 1996. – С. 84–85.
2. Шаблюк, В. Замак у Свержні / В. Шаблюк // З глыбі вякоў. Наш край: Гіст.-культуралаг. зб. – Вып. 2. – Мінск, 2002. – С. 27–31.
3. Литовская Метрика. Отдел 1. Часть 1: Книги записей. Т.1 // Русская историческая библиотека, издаваемая Археографической комиссией. – Т. 27. – СПб., 1910. – 660 с.
4. Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі. – Ф. 694. – Воп. 2. – Спр. 7710. – Арк. 10.
5. Российский государственный военно-исторический архив (далее – РГВИА). – Ф. 846. – Оп. 16. – Д. 3740. – Л. 1.
6. Дорожный журнал от города Несвижа до города Борисова. Приложение к рапорту ген.-м. Ферстера // Отечественная война 1812 г. Отд. 1. Переписка русских правительственных лиц и учреждений. Т. 13. Боевые действия в 1812 г. (июнь месяц) / Изд. Гл. упр. Ген. штаба. – СПб.: Тип. «Бережливость», 1910. – 417 с.
7. Микаберидзе, А. Лев русской армии / А. Микаберидзе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.museum.ru/museum/1812/Library/Mikaberidze/index.html>. – Дата доступа: 10.11.2012.
8. Марш Дорохова от Орань къ Н. Сверженю 15/25 июня // Военно-исторические примеры къ курсу тактики старшаго класса военных училищ. – М., 1904. – 118 с.
9. Михайловский-Данилевский, А. Описание Отечественной войны 1812 года: ч. 1–4 / А. Михайловский-Данилевский. – Ч. IV. – СПб., 1840. – 320 с.
10. Отрощенко, Я. Записки генерала Отрощенко / Я. Отрощенко. – М., «Братина», 2006. – 148 с.
11. РГВИА. – Ф. 474. – Оп. 1. – Д. 144. – Л. 13–14.
12. Лукашевич, А. Памятники и памятные места 1812 года в Беларуси / А. Лукашевич. – Минск, 2012. – 288 с.
13. Храм Христа Спасителя. Галерея воинской славы. 23-я стена [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.xxc.ru/walls/w23.htm>. – Дата доступа: 11.11.2012.